

In dit artikel buigen we ons over geld. Daar is terecht veel om te doen, en misschien is het wel één van de moeilijkste dingen om (letterlijk en figuurlijk) vat op te krijgen. Een poging om geld – en de werking ervan – te observeren: dat geeft een ander plaatje dan wat vaak gezegd wordt over geld, over wat het doet en hoe we uit deze (financiële, banken-, monetaire of andere) crisis moeten geraken. Verscheen als boekbijdrage in Johan De Vriendt (red.), *De Grond-Wet. Veranderkracht van lokale gemeenschappen in het licht van duurzame ontwikkeling*, Wisselwerk Cahier '09, Socius, Brussel, 2010

De geldmachine

- Rudy Dhont

Een financiële crisis met een joekel van een economische crisis er achteraan... Het is duidelijk: met geld is werkelijk alles mogelijk. Zelfs een wereldeconomie onderuit halen. Dat mag dan interessant zijn voor iedereen die erover wil schrijven en er zijn licht over wil laten schijnen, het is dat veel minder voor mensen die voor hun levensonderhoud, via hun job of hun koopkracht, van die economie afhankelijk zijn. Ons geld maakt slachtoffers. Het doet dat eigenlijk al heel lang en is daar heel sterk in. Alleen gebeurt dat nu weer wat korter bij huis.

Weinig mensen schijnen te beseffen wat geld precies is, wat het doet en waar het vandaan komt. Weinig mensen zien het als wat het is: de exponentiële turbo van een onhoudbare en niet te stuiten onduurzame ontwikkeling. Ons geldsysteem houdt ons in een perfecte catch 22, een situatie die volkomen idioot is maar verder helemaal volgens de gangbare regels en logica: de economie moet groeien om alles (banken, sociale zekerheid, consumptie, werkgelegenheid) overeind te houden, maar we kunnen niet groeien omdat we tegen de grenzen botsen van ons sociaal-ecologisch planetair systeem.

Robert Hemphill, die ooit opmerkte dat er geen geld meer in omloop zou zijn mocht elke lening afbetaald zijn bij de bank, merkt terecht op dat ons geld het belangrijkste onderwerp is waar een verstandig persoon over kan nadenken. Het ligt niet voor de hand, en het blijkt verrassend moeilijk om de eerste denkhorden te nemen, maar wie het ernstig meent met onze toekomst, die kan niet anders dan buiten het doosje gaan denken over geld. Want het kan anders. Geld hoeft het sociaal weefsel van een

gemeenschap niet te vernietigen. Geld hoeft er niet voor te zorgen dat werkgelegenheid delokaliseert naar waar men het meest wanhopig is. Geld hoeft ons niet te verplichten tot het kortetermijndenken dat onze hele ecologie schaakmat zet. Geld hoeft niet te accumuleren aan de top. Geld hoeft mensen niet arm te maken. En geld hoeft niet de enige maatstaf te zijn voor waarde en rijkdom.

Een diversiteit aan complementaire, lokale en gemeenschapsmunten kan ontworpen worden zodat ons geweten en onze portemonnee niet langer in tegengestelde richtingen hoeven te wijzen. Verstaan wat er gebeurt, en zien hoe en waarom het misloopt met ons geld (en omwille van ons geld) zijn de eerste stappen in de richting van nieuwe toekomsten voor onze gemeenschappen. Want dan zijn we beter gewapend en hoeven we ons niet nog eens aan dezelfde steen te stoten. Pure science fiction? Een blik in het rond laat zien dat er al talloze van die alternatieven of complementaire munten bestaan en volop circuleren.

Wie van geld verandert, verandert van werkelijkheid.

Wat overkomt ons nu eigenlijk?

Van zodra een financiële crisis uitbreekt, en vervolgens mensen, bedrijven en hele economieën het slachtoffer worden, beginnen mensen zich vragen te stellen. Het is trouwens verbazend hoe verrast we iedere keer weer zijn: ons talent om de vorige crisis te vergeten is behoorlijk goed ontwikkeld. Hoe dan ook, we blijken met zijn allen bijzonder kwetsbaar voor wat gebeurt in financiële instellingen en op financiële markten. Eens de vragen weer rijzen, begint men ook vanuit allerlei hoeken antwoorden te formuleren en schuldigen aan te wijzen. Niet kwaad, en er zal overal wel iets van aan zijn: de ongebreidelde hebzucht van sommige toplui is inderdaad onvergeeflijk, en 'men' had het geldsysteem en het soort producten waar banken mee konden 'op de markt komen' veel steviger in de hand moeten houden en controleren. In deze gevallen is wat ons overkomt het gevolg van een gebrek aan persoonlijke ethiek van een aantal mensen aan de top (of aan de knopjes). Of het gebrek aan regulering en controle. Misschien is het ook gewoon een kwestie van onbeheersbaarheid geworden: als computersystemen erin slagen om 24 uur op 24, en 7 dagen op 7, allerlei bewegingen op financiële en andere markten te monitoren en vervolgens zonder menselijke tussenkomst de gepaste beslissingen te nemen (goud inkopen en rijst verkopen bijvoorbeeld als bepaalde parameters zich voordoen), dan zitten we opgezadeld met een soort monster zoals in het Frankensteinverhaal. Geld dat ineens oncontroleerbaar en uit zichzelf rondwaart.

Het is echter erger gesteld als wat ons overkomt veel dieper gaat. Dieper dan de ergerlijke bonussen, dieper dan deregulering of het gebrek aan controle, beheersbaarheid of persoonlijke ethiek. Het is erger als wat gebeurt inherent is aan het systeem zelf: dat betekent dat de miserie die ons nu overkomt gewoon het logische gevolg is van hoe het geldsysteem in elkaar zit. Een niet te stuiten groeidwang bijvoorbeeld, gekoppeld aan *boom and bust*-cycli die we ondertussen bijna als natuurwet zijn gaan accepteren, wijzen in die richting. Een soort designfout dus; iets wat bij een systeem meestal aan het licht komt als steeds meer (of steeds opnieuw) regulering en controle moet aangerukt worden omdat het systeem ('vanuit zichzelf') niet doet wat het

behoort te doen.¹ Bij zulke systeemfout is de schreeuw om meer ethiek gedoemd om dovemans oren te vinden: het systeem doet wat het systeem doet. En het maakt nauwelijks of niet uit wie aan het roer staat. Wat ons overkomt is dan evengoed het gevolg van het logisch nadenken van heel wat (voor de rest gewetensvolle) gewone mensen. Gewone mensen die met beperkte middelen, op kleine schaal en met minder impact dingen doen die iedereen als normaal is gaan beschouwen – maar dat eigenlijk niet behoren te zijn. Het is dus ontvullender als niet ons criminele gedrag ons in de problemen brengt, maar ons normale gedrag.

Om voor de hand liggende redenen – de belangen zijn torenhoog – hoort en leest iemand bijzonder weinig dat in deze richting wijst. Op de nieuwszenders, en in de kranten en weekbladen, werden maandenlang de insiders om uitleg, toelichting en advies gevraagd: financiële experts, en later economen – want na het financiële debacle moest dominogewijs ook de gewone reële economie in de brokken delen. Banken waren in de fout gegaan, maar moesten toch gered worden. Met gemeenschapsgeld, door overheden die wat later gewoon en onbeschaamd voor schut werden gezet. En van zodra het ging over de toxische bankproducten en de rest van de financiële abracadabra kruiste de doorsnee burger gewoon de vingers in de hoop dat zijn of haar geld (als dat er al was) niet in één of ander zwart gat was verdwenen. En – een tijd later – dat zijn of haar job niet de volgende zou zijn die verdween.

Noodmaatregelen, reddingsoperaties, en vooral de massa's geld die ineens en voor dit soort situatie wel tevoorschijn konden getoverd worden, hebben door de band niet geleid tot het stellen van de juiste vragen en het maken van meer diepgravende analyses. Er is natuurlijk altijd iets voor te zeggen: als het brandt moet je blussen, en erger moet voorkomen worden. Maar het andere – het fundamenteel gaan nadenken over ons geldsysteem nu onze wereld een beetje op haar grondvesten davert – moet ook gebeuren. Dweilen met de kraan open, het vraagt wat werk en organisatie, maar het kan. Het wordt wel een stuk makkelijker als iemand ondertussen ook de kraan herstelt of vervangt.

Zonder twijfel zullen we er, op een paar uitzonderingen na, wel bij varen als ons geldsysteem niet langer speculatie met voeding mogelijk maakt, of als er voor investeringen minimum standaarden afgesproken worden inzake milieu en sociale impact. Scherpere controles en strengere straffen kunnen misbruik verminderen. En er kan een pak vooruitgang geboekt worden inzake transparantie. Op deze punten kan niet genoeg werk geleverd worden. Het is nodig om hiervoor op de barricaden te staan en geld noch middelen te sparen om de uitwassen van het systeem aan te pakken. Maar, nog eens: de hardnekkigheid van de problemen en de snelheid waarmee ze even later gewoon weer opduiken, dwingt ons om ook de overgang te maken van *do things better* naar *do better things*.

Als er geschikte momenten zijn om dit soort moed bij elkaar te rapen, en een crisis in een opportuniteit om te zetten, dan is dit er één van. En in de creatievere hoeken van de samenleving zit men (vaak wat onopgemerkt) niet stil: er wordt ondertussen wel vaker

¹ Met een behoorlijke systeemblik mogen we bij al die commotie rond 2008-2009 vooral ook niet vergeten dat een groot deel van de wereldbevolking en heel wat mensen binnen onze samenlevingen al veel langer de dupe zijn van dat systeem. De perverse werking van geld is al veel langer op allerlei manieren op allerlei andere plaatsen duidelijk geworden.

geëxperimenteerd met andere geldsystemen. Eerder onverwachte en stoutmoedige ideeën op dat punt worden in het licht van wat ons overkomen is, ineens veel aannemelijker, en hier en daar ook gewoon veel aantrekkelijker. Dat is mee de verdienste van een aantal mensen die met een zekere stoutmoedigheid toch maar tegen de gangbare geldstroom oproeien. Mensen die blootleggen hoe ons geld werkt en vooral ook wat het aanricht, en die tegelijk ook de richtingen aangeven waarin andere geldsystemen duurzamere toekomst kunnen helpen realiseren. Deze mensen gelden dan ook als de belangrijkste gidsen voor deze bijdrage en we maken dankbaar gebruik van hun inzichten en analyses: op de eerste plaats Bernard Lietaer (die in 2009-2010 ook samen met Netwerk Vlaanderen en Stad Gent een pilootproject trekt rond complementaire munten)², maar verder ook het werk van bijvoorbeeld Richard Douthwaite, David Boyle, Margrit Kennedy en David Korten.³ En er is de inspiratie vanuit de gesprekken die we de voorbije jaren hadden met verschillende mensen die rond alternatief geld bezig waren of ermee aan de slag gingen.

Geld met vreemde ogen

De meesten onder ons kunnen zich niet, of slechts met veel moeite, voorstellen dat een ander geldsysteem kan ontworpen worden dat dan op een andere manier 'werkt'. Geld, zoals we het kennen, is zowat de vanzelfsprekendheid zelve: het is wat we verdienen of krijgen, en wat we nodig hebben en gebruiken om producten te kopen en te betalen voor diensten. Het is het allerbelangrijkste instrument aan de hand waarvan allerlei transacties plaatsvinden; het is de smeerolie van onze economie en het levenssap van onze gemeenschappen. Bij gebrek aan geld valt een boel dingen stil. Aan geld geraken, op de één of andere manier, is – zelfs voor wie dat verfoeit – één van de belangrijkste activiteiten geworden in een mensenleven. Een activiteit van de orde van in- en uitademen. Het is een manier van leven geworden. Geld wordt als systeem niet in vraag gesteld omdat we het als natuurwet zien en niet als culturele creatie. En waar we het toch in vraag stellen, klinkt doorgaans de doodoener dat we onszelf toch niet naar de ruilhandel van de prehistorie willen terugflitsen.⁴ Of dat het nieuwe geld toch gewoon zal doen wat het oude deed.

² Zie www.muntuit.eu; en voor een handleiding om zelf aan de slag te gaan: Bernard Lietaer en Gwendolyn Hallsmith, *De gids voor een gemeenschapsmunt*, juli 2009, een initiatief van Muntuit, Netwerk Vlaanderen en Transitienetwerk Vlaanderen, te downloaden op www.muntuit.eu en op www.transitie.be.

³ Richard Douthwaite, *The Ecology of Money*, Schumacher Briefing No 4, Green Books, Dartington, 2006 (also: <http://www.feasta.org/documents/moneyecology/contents.htm>); Bernard Lietaer, *The Future of Money. Creating New Wealth, Work and a Wiser World*, Century, 2001 (also: <http://www.lietaer.com/books/futureofmoney.html>); Lietaer, B., Ulanowicz, R. and Goerner S., *White Paper on All the Options for Managing Systemic Bank Crises*, November 2008, (http://www.lietaer.com/images/White_Paper_on_Systemic_Banking_Crises_final.pdf). David Boyle, *Money Matters. Putting the eco into economics – global crisis and local solutions*, Fragile Earth Books – Alistair Sawday, Bristol, 2009; David Korten, *Why not an Economy of Real Wealth* in: YES! Magazine, Spring 2009; David Korten, *Why This Crisis May Be Our Best Chance to Build a New Economy*, in: YES! Magazine Summer 2009; David Korten, *Beyond Bailouts. Let's Put Life Ahead of Money*, in YES! Winter 2009; Margrit Kennedy, *Complementary Currencies and the Chiemgauer Project*, March 2007 (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_cc/1?mode=a_p); *Economic Renaissance. Holistic Economics for the 21st Century. (An informal account by Colin Tudge of a think-tank held at Schumacher College, Devon in November 2007, on Holistic Economics)*, Schumacher College – Green Books, Totnes, 2008. Een deel van de tekst maakt ook dankbaar gebruik van een presentatie gegeven door Bernard Lietaer tijdens de cursus "The Future of Money" in Schumacher College (Dartington, Totnes, Devon, UK) in januari 2006. Nogal wat teksten en materiaal is beschikbaar op hun websites: www.lietaer.com, www.david-boyle.co.uk, en ook op www.fiesta.org en www.communitycurrency.org. Waar ik de geldbal missla neem ik graag de verantwoordelijkheid.

⁴ Ervaring met studenten in het economisch hoger onderwijs leert dat het 'buiten-het-doosje-denken' over geld verrassend moeilijk is en op behoorlijk wat weerstanden kan stuiten: geld doet toch wat geld doet, en een ander systeem zal toch net hetzelfde teweegbrengen?

Een verhaal kan ons even helpen de dingen anders te bekijken. Ooit vonden Australische Aboriginals in het binnenland blanken die van ontbering waren omgekomen. Hun verbazing was groot: deze mensen lagen vlak naast water en in de buurt van eetbare knollen. Blijkbaar zien blanke ogen en Aboriginal ogen niet dezelfde dingen: waar de blanken alleen een desolaat landschap zagen (zonder mogelijkheden om te overleven), zagen Aboriginals een overvloed aan plaatsen waar haast zonder moeite water en eetbaars kon opgegraven worden. Wat voor de één vanzelfsprekend is, en te stom om er nog uitleg bij te geven, is voor een ander onzichtbaar en ongrijpbaar.

Met geld en geldsystemen is het net zo: we hebben even – maar dan wel dringend – een ander paar ogen nodig om andere en nieuwe mogelijkheden te zien. Er zijn heel wat problemen met ons geldsysteem, maar het allereerste is dat we dat geldsysteem zo vanzelfsprekend vinden dat we niet eens door hebben dat geldsystemen zijn wat ze zijn: systemen die door andere kunnen vervangen worden. We kunnen niet van een geldsysteem verwachten dat het de problemen oplost die het eerst zelf creëert. Als we van ons geld verhopen dat het ons kan helpen een duurzamere wereld te creëren, dan kunnen we eigenlijk net zo goed van water verwachten dat het stroomopwaarts stroomt. Dat leert ons de onthutsende logica ervan.

Geld, daaruit volgt: groei

Waar komt het geld in onze portemonnee en op onze bankrekening vandaan? Mogelijkheden te over: we kunnen het bijvoorbeeld (eerlijk) verdienen, erven, met de lotto winnen of het op een wettige of onwettige manier van iemand anders pikken. Een deel van dat geld bestaat in munten en briefjes. Veruit het grootste deel zijn aantekeningen op papier of *bits* en *bites* in computerbestanden. Het is niet zo dat dat laatste geld gewoon 'lucht' is, want we kunnen er wel degelijk in de winkel mee betalen via de kaart, of het uit de muur halen. Maar daarmee hebben we nog geen antwoord op de vraag: wat hiernet beschreven werd, is alleen hoe geld van hand tot hand gaat, niet waar het vandaan komt. Ooit, ergens, moet iemand het toch gemaakt hebben.

Het is niet helemaal correct (want geld is ouder dan handel), maar in een samenleving heb je 'eerst' producten, diensten, grondstoffen, vaardigheden, kennis, etc... die 'daarna' via een soort ruilmiddel (geld) op de juiste plaats terecht komen: bij mensen die ze nodig hebben, en er iets voor in de plaats aanbieden. In deze eenvoudige voorstelling heeft een gemeenschap dan ook enkel zoveel (van dit soort) geld nodig om het spel van hun economie draaiende en de bal van hun samenleving rollende te houden. Maar ergens, onderweg, is de volgorde omgedraaid geraakt. De focus verschoof van de dingen en de diensten (waar de echte waarde en rijkdom zit) naar het geld (dat je finaal niet kunt opeten).

Waarschijnlijk tot verbazing van de meesten, wordt veruit het grootste deel van het geld gewoon uit het niets gemaakt door private bankinstellingen. Het is niet altijd zo geweest, en het hoeft ook niet zo te zijn, maar *de facto* is dat wel wat er nu gebeurt. Telkens iemand een lening bij een bank aangaat, wordt er een hoop vers geld gemaakt. Sommige mensen gaan ervan uit dat banken alleen dat geld kunnen uitlenen dat anderen die het (even) op overschot hadden daar in bewaring hadden gebracht; of dat het geld gedekt is door goud (en dat men dus eerst even moet nagaan of er 'wel goud genoeg is'). Niets is

minder waar. Met het loslaten van de goudstandaard zijn onze munten beginnen zweven en zijn ze overgeleverd aan allerlei marktwerkingen die bepalen hoeveel ze waard zijn. En met het steeds verder uithollen van het systeem van fractionele reserve (waarbij banken steeds minder in voorraad moeten hebben om steeds meer uit te lenen, ook tussen banken – die er dan weer meer geld mee kunnen maken) staat er geen stop meer op geldcreatie. Banken creëren trouwens ook gewoon geld voor zichzelf om er vervolgens mee aan de slag te gaan (en het meer geld te laten opbrengen). In systeemterminologie zijn dat heel wat elkaar versterkende terugkoppelingslusen.

Even terug naar de vreemde logica van wat er gebeurt. Het kapitaal dat geleend wordt, wordt in de economie gepompt en drijft ze aan: er worden dingen mee betaald en diensten mee bekostigd. Wie leent, heeft dat geld immers nodig om er eten, medische verzorging, een tv, vakantie of huis mee te kopen. En het is de economie die ervoor zorgt dat die dingen er zijn. Hoe meer geld, hoe meer economie. Dat lijkt dus een goede zaak, vertrouwd als we zijn met de overtuiging dat economische groei koste wat het kost in gang moet gehouden worden. Al krijgen we hier soms het gevoel dat de kat haar staart achterna holt, in ieder geval: als er meer geld is dan realiteit, dan komen we in de problemen. De wereld is misschien wel groot maar een eindige planeet kan niet blijven groeien, en er zijn grenzen aan de draagkracht van mensen en samenlevingen. Het is niet omdat er veel geld is dat het ook nog terug in waardevolle (fysieke, reële) dingen kan omgezet worden. (En het is ook niet zo dat geld iemand het recht zou mogen geven er om het even wat mee te doen.) Oneindig veel geld in een eindige wereld, dat is om problemen vragen. Bovendien: een boel geld betekent niet noodzakelijk dat het ook zit bij de mensen die het vandoen hebben, of dat het een beetje eerlijk verdeeld is, eerder het tegendeel. Het perverse van het systeem wordt duidelijk als we vaststellen dat voor elke dollar die van Noord naar Zuid stroomt er 13 terugkeren.⁵

Een volgende stap: even terug naar het geld dat ontstond op het moment dat het ontleend werd. Het lijkt niet meer dan terecht dat wie het geld ontleent, het ook op een bepaald moment niet alleen teruggeeft, maar dat ook doet met interest erop. De ervaring leert dat er op het einde van de rit een behoorlijke brok extra is terugbetaald. Dit deel van ons geldsysteem – de positieve interestvoeten en vooral ook de samengestelde interest – is iets waar we ons zorgen moeten over maken. Het was niet zonder reden de oude wijsheid van de drie grote 'godsdiensten van het boek' dat rente, en al zeker de woeker die ontstaat als interest op interest moet betaald worden, een vernietigend effect kan hebben op mensen en samenlevingen.⁶ En het wordt ook duidelijk uit een uitspraak van president Obasanjo van Nigeria na de G8-top in Okinawa in 2000: "Al wat we leenden tot 1985 of 1986 was om en bij de 5 miljard dollar. Op dit moment hebben we 16 miljard dollar terugbetaald. En we moeten nog 28 miljard terugbetalen. Het ergste ter wereld? Samengestelde interest!"⁷

⁵ Zie: *Economic Renaissance. Holistic Economics for the 21st Century. (An informal account by Colin Tudge of a think-tank held at Schumacher College, Devon in November 2007, on Holistic Economics)*, Schumacher College – Green Books, Totnes, 2008.

⁶ Zowel in Jodendom, Christendom als Islam, zitten er tradities die erop wijzen dat het met rente en woeker behoorlijk mis kan gaan (waardoor ze het stempel 'zonde' of 'fout' meekregen). Voornamelijk in de Islam blijft die traditie nog doorwerken nu.

⁷ Margrit Kennedy in: *Economic Renaissance. Holistic Economics for the 21st Century. (An informal account by Colin Tudge of a think-tank held at Schumacher College, Devon in November 2007, on Holistic Economics)*, Schumacher College – Green Books, Totnes, 2008. En ook: *Why do we need monetary innovation?* (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_moneypres/2?mode=a_p).

Er moet dus voortdurend, om al dat geleende/gecreëerde geld terug te betalen, ergens – aan het begin van één of andere uitwisselingsketting – opnieuw geld bijgemaakt – en dus geleend – worden. Zelfs wie de lotto wint, en nooit meer één euro moet lenen, betaalt in wat hij of zij koopt de leningen van anderen mee af. Want in die prijzen zit natuurlijk verrekend dat de gemaakte leningen terugbetaald moeten kunnen worden. Volgens Margrit Kennedy betalen we op die manier gemiddeld ongeveer 40% interest in de prijzen van producten en diensten.⁸ De conclusie wordt stilaan duidelijk: geld is schuld, het is iets wat je aan iemand anders moet. En voor wie het wat durft door te denken: eigenlijk wordt geld hier zo ongeveer het tegenovergestelde van wat het verondersteld wordt te zijn; het is geen rijkdom maar 'iets wat je niet hebt'.

De laatste stappen. Deze cyclus (van geldcreatie en interest) kan alleen in stand gehouden worden via constante economische groei. Het punt is echter dat dit alleen maar werkt in de imaginaire wereld van onze gangbare economische theorie (waar die groei rijkdom, voorspoed, en werkgelegenheid zou moeten creëren), maar niet in de echte wereld waarin we leven en waarin dat soort groei niet langer kan gerealiseerd worden. Er is niet genoeg werkelijkheid: onze (fossiele) energie laat ons in toenemende mate in de steek en onze sociaal-ecologische systemen geraken uitgeput, volgedumpt of op een andere manier boven hun draagkracht beproefd.

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat veruit het grootste deel van deze groei zich nu situeert in een soort virtuele, monetaire economie van financiële speculatie. Een wereld die totaal los is komen te staan van de reële economie waar wel dingen van waarde worden uitgewisseld. Een reusachtig casino waar volgens sommigen tot 97% van alle geld omgaat. Een soort "spookrijkdom", die uit het niets kan opduiken – wat heel veel mensen helemaal niet erg vinden – maar die ook even plots weer in dat grote niets kan verdwijnen – wat diezelfde mensen dan wel ineens pijnlijk en onrechtvaardig vinden. Maar die virtuele, monetaire economie, omdat ze zo *clean* is en gemakkelijke en grote winsten in het vooruitzicht stelt, oefent een bijzondere aantrekkingskracht uit op grote, transnationale bedrijven: ze worden er immers niet geconfronteerd met werknemers die zwanger worden en dus moeten vervangen worden – wat een gedoe – en met boze inwoners die klagen over stank of vervuilde rivieren – ook al zo'n gedoe. En ondertussen 'verfinancieelt' onze hele wereld. Dit is alleen maar goed voor een steeds selecter clubje van mensen die aan de financiële (en dus ook aan alle andere) touwtjes trekken, en dat gewoon ook steeds schaamtelozer doen.

Catch 22

Een *catch 22* is iets wat volslagen idioot is, maar wel helemaal volgens de gangbare voorschriften en regels. En dat vat de pijnlijke situatie waarin we ons bevinden behoorlijk goed samen. Onder dwang van ons heersende geldsysteem moeten we de economie laten groeien, maar dan komen we in biofysische en ecologische problemen. Groei, en al zeker exponentiële groei, en een eindige wereld, dat gaat niet samen. Ons groeiverhaal, we weten het, levert ons ondertussen inderdaad een boel van die ecologische problemen op: klimaatontregeling, waterschaarste, verlies aan bio- en culturele diversiteit,

⁸ Presentatie van Margrit Kennedy: *Why do we need monetary innovation?* (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_moneypres/2?mode=a_p). Ze vergelijkt het cijfer (40%) met feodale tijden waarin mensen beter af waren (omdat ze slechts tienden van hun inkomsten of oogst moesten afstaan).

verzuring, ontbossing en verlies aan vruchtbare grond, ... De gevolgen zijn waarlijk desastreus en betekenen een gigantisch verlies aan rijkdom die we vroeger wel hadden: min of meer stabiele klimaatsystemen, water, bio- en culturele diversiteit, goed functionerende oceanen en bossen, vruchtbare grond, ... Onstuitbare groei is dus geen optie, want de vernoemde dingen kunnen nooit op de onderhandelingstafel liggen, dit soort rijkdom is wat we ten allen prijze moeten behoeden en bewaren.

Maar, doen we het omgekeerde, en geven we onze economische groei op, dan bevinden we ons in geen tijd – het is ons het voorbije jaar verschillende keren onder de neus gewreven – in een zeer pijnlijke spiraal naar beneden: minder werkgelegenheid en dus minder koopkracht, dus minder consumptie, dus minder productie, dus minder werkgelegenheid, dus minder koopkracht, dus minder consumptie, dus... Voor heel wat mensen veel pijnlijker en concreter dan klimaat en ecologie. En voor de overheid is dat natuurlijk ook een absoluut te vermijden scenario: in die neerwaartse spiraal zijn er immers steeds meer uitgaven te maken met steeds minder (belastings)inkomsten.

We staan dus met zijn allen behoorlijk blok. En het helpt niet om erop te wijzen dat de ecologie (op termijn) belangrijker is dan de economie – iets wat een kind overigens kan beseffen. Als het zo simpel was, dan zouden we hier niet staan. Daarom ook komen we meestal geen centimeter verder dan wat haalbaar en (politiek) verkoopbaar is, maar vanuit een planetair perspectief totaal ontoereikend. Als we het geld-schuld-groei-systeem overeind houden, dan wéten we waar we zullen uitkomen. Heet zal ten koste gaan van mensen, planten, dieren en het leven zelf. We wéten het, maar merken het nauwelijks: ons geld – cijfers in bankrekeningen, bedragen in *spreadsheets* – maakt alles abstract: het verbreekt de verbindingen, we verliezen er ons gezicht bij. In cijfers en in *bits* en *bites* ziet het er allemaal even neutraal en vergelijkbaar uit, al staan sommige dingen in het kolommetje "in" en andere in het kolommetje "uit": salarissen en naakte ontslagen, omgekapte bossen en uitgekeerde bonussen, rijst en nucleaire stroom. En met abstractie sluipt alvast nog meer verlies aan ethiek binnen. We zijn de controle over onze eigen creatie kwijt. Op deze manier is het vechten tegen de bierkaai.

Tegen de stroom oproeien

De houdgreep waarin we ons bevinden is geen onvermijdelijke gang van zaken. Het is geen noodzakelijkheid, want geldsystemen zijn creaties, en de ermee samenhangende economieën en samenlevingen dus ook. Misschien ontbreekt het ons gewoon aan de verbeeldingskracht of daadkracht om ons geld en onze economieën die vorm te geven die best aansluit bij wat samenlevingen nodig hebben en waar we als sociaal-ecologisch systeem rekening mee dienen te houden.

Voor Lietaer⁹ is het een belangrijke vaststelling: ons geldsysteem is niet waardeneutraal en verschillende geldsystemen creëren verschillende werelden. Ze roepen andere emoties op en sturen ons in andere richtingen. Zoals ons geldsysteem nu werkt, stuurt het ons de al eerder geschetste onzalige kant op, het is de motor van onduurzame ontwikkeling. Dat is te merken op verschillende punten.

⁹ Wat volgt is min of meer gebaseerd op de lezing van Bernard Lietaer in Schumacher College (tijdens de cursus "The Future of Money" in Schumacher College (Dartington, Totnes, Devon, UK) in januari 2006.

Ten eerste doet ons geldsysteem, in onze competitieve samenleving en via positieve interestvoeten, onze tijdshorizon ineenkrimpen. Het maakt ons collectief bijziend want dingen in de toekomst worden stelselmatig ondergewaardeerd en de voordelen nu wegen altijd door ten opzichte van de kosten in de toekomst. Dit is het waar ons systeem ons toe drijft: alles wat niet te heet of te zwaar is omzetten in geld dat dan gewoon uit zichzelf kan beginnen groeien (geld dat geld opbrengt). Een opmerkelijke studie van Colin Clark toonde bijvoorbeeld aan dat het onmiddellijk afmaken van alle blauwe vinvissen (om ze om te zetten in geld) volgens de gangbare logica veel zinniger is dan te wachten tot de vinvissenpopulatie duurzaam bevist kan worden.¹⁰ Ons geldsysteem houdt ons allemaal gevangen in dat soort kortetermijnwinst: we kijken een jaar, een kwartaal, een week, een dag vooruit. Wat een verschil bijvoorbeeld met het ecologische langetermijndenken van *first nations people*, waar elke beslissing verkend en overwogen wordt in haar consequenties voor de volgende zeven generaties. Voor altijd dus.

Zoals al eerder duidelijk was houden onze grote munten ons ook gevangen in de tredmolen van verplichte groei: om overeind te blijven en niet op ons gezicht te gaan in die grote houten draaiton waarin alle anderen ook lopen, moeten we steeds harder gaan. We moeten minimum onze interestvoeten kunnen voor blijven. Ons geld (via constante geldcreatie en het rentesysteem) vormt de turbo van onze economie en van onze groeiwaan. Een financiële economie blaast zichzelf op, en in de reële economie moeten er steeds meer *resources* (menselijke en andere) gevonden worden om productie en consumptie gaande, draaiende en groeiende te houden. *Keep going* betekent *keep growing*. Veel van de verzamelde statistieken van de wereld vertonen inderdaad zo'n exponentiële groeicurve. Margrit Kennedy nog even, met zo'n verbijsterend gedachte-experiment over samengestelde interest: een *penny* geïnvesteerd aan 5% in het jaar 0 zou in het jaar 2000 500 miljard ballen goud waard zijn van het gewicht van de aarde (gerekend aan de prijs van goud nu).¹¹ Maar ook , en even ontvullend: ergens in het najaar van 2008, hoorde ik over de radio iemand zeggen dat we aan de rand stonden van een grote recessie omdat we – wereldwijd, gemiddeld – onder de drie procent economische groei dreigden te zakken. Een vlugge rekensom met economiestudenten wat later in de klas, leverde op dat een minimumgroei van 3% aanhouden betekent dat de economie in 'volume' verdubbelt tegen dat zij vroege veertigers zijn. "Gelukkig" vindt er ook vertragende geldontwaarding plaats, maar bij de consequenties van dergelijke groei (in hoeveelheid auto's, productie, consumptie, vervuiling, vernietiging, klimaatimpact) durft een mens eenvoudigweg niet stil te staan. Dat brengt ons bij de steeds vaker geciteerde uitspraak van Boulding: "Wie denkt dat exponentiële groei aldoor kan blijven duren is ofwel een krankzinnige ofwel een economist". Kenneth Boulding was overigens zelf een economist.

Op een nog heel andere manier vormt ons geldsysteem de motor van onduurzaamheid: het slaagt er namelijk in om het sociaal weefsel dat een gemeenschap samenhoudt stevig te ondermijnen. Lokale economische veerkracht (via lokale productie, werkgelegenheid en energievoorziening bijvoorbeeld) gaat verloren als mensen overgeleverd geraken aan

¹⁰ Colin Clark, *The Economics of Over-Exploitation*, Science, 181, 1973, geciteerd in: Richard Douthwaite, *The Ecology of Money*, Schumacher Briefing No 4, Green Books, Dartington, 2006, p. 30.

¹¹ Margrit Kennedy, *Complementary Currencies and the Chiemgauer Project*, March 2007 (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_cc/1?mode=a_p).

grote gecentraliseerde en centraliserende geldsystemen en de marktwerkingen ervan.¹² En daar begint ook het sociaal weefsel te verkrumelen, want waar het grote geld oog voor heeft, en wat het als waardevol bestempelt, komt vaak niet overeen met wat van het allergrootste belang is binnen die gemeenschappen zelf. En dat zijn allerlei vormen van wederzijdse ondersteuning en gemeenschapstransacties: het zorgen voor een nette, aangename en gezonde buurt, de aandacht voor ouderen en de opvoeding van kinderen ('*it takes a village to raise a child*'), het veilige thuisgevoel waar mensen elkaar kennen, ... Met die dingen valt allemaal geen geld te verdienen en het houdt 'dus' ook weinig steek om dat allemaal te blijven onderhouden. Eén van de belangrijkste dingen in het leven, de rijkdom van goede en diverse relaties, is vervangen geraakt door de noodzaak om geld te moeten gaan verdienen, geld om jezelf een leven bij elkaar te kopen. Het middel is doel geworden: van een partijtje voetbal (waar het ging om het rondzetten en benutten van de talenten van alle spelers) zijn we versukkeld geraakt in een spelletje ballen verzamelen. Wat normaalgezien ten dienste staat van onze gemeenschappen, is verworpen tot een nukkig, grillig en wispelturig onding dat volop zelf de dienst uitmaakt. Talloze samenlevingen, voornamelijk ook indigene bevolkingsgroepen, hebben het ervaren: eens ze opgezogen worden in de grote geldsystemen, duurt het niet lang of ze zitten uitzichtloos in het armste eind van de statistieken. Of hoe ons geld hele samenlevingen en economieën arm kan maken... Het is dan ook, per se, een systeem van schaarste en competitie dat het geld centraliseert aan de top.

Datzelfde systeem zorgt er ook voor dat economische activiteit verplaatst wordt naar waar men het wanhopigst is en (dus) de kosten het laagst zijn. Een economie op wieltes en zonder wortels die dankbaar gebruik maakt van wat er – waar ook – voorhanden is. Met niemand om voor hun rechten op te komen, gaat dit ten koste van mensen (die geen fatsoenlijk loon ontvangen) en van de natuurlijke omgeving (die vaak totaal veronachtzaamd wordt). In markteconomische termen is er geen vuiltje aan de lucht, gezien het sterke geloof dat vrije en niet gereguleerde markten de beste manier zijn om welvaart en vooruitgang te creëren voor iedereen. Nog afgezien van de bedenking dat die markt geen gelijke-kansen-markt is (want wie andere markten openbreekt, beschermt zichzelf meestal vrij goed via patenten, subsidies en protectionisme), het klopt gewoon ook niet met de realiteit: de meeste bootjes zinken bij het stijgende tij, en van een *trickle-down* effect kan al helemaal geen sprake zijn. Als er al iets gebeurt, is het een *tsunami up*: het geld stroomt naar wie het in de eerste plaats al heeft. In Duitsland bijvoorbeeld, en dat is niet eens zo ver weg, verschuift er, in het jaar 2004, één miljard euro van de mensen die werken voor hun geld naar de mensen wiens geld voor hen werkt. Per dag.¹³

Hoe geld onze werkelijkheid verengt

Als je er even over nadenkt: we zouden het niet over geld moeten hebben, maar over rijkdom – in de breedste betekenis van het woord. Zoals als eerder aangegeven: onze focus verschoof en we stellen scherp op de verkeerde dingen. Iemand die vrij overtuigend duidelijk maakt hoe de vork aan die steel zit, is David Boyle: onze gangbare

¹² *Ancient Futures* van Helena Norberg-Hodge (boek en film) is zo'n krachtig document dat onder andere toont hoe geldsystemen (in wat ze teweeg brengen) hele gemeenschappen ten gronde kunnen richten. (Helena Norberg Hodge, *Ancient Futures. Learning from Ladakh*, Sierra Club Books, 1992. Zie ook: <http://www.isec.org.uk>).

¹³ Presentatie van Margrit Kennedy: *Why do we need monetary innovation?* (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_moneypres/2?mode=a_p).

muntsystemen (euro's, dollars, yens, ...) zijn geen goeie maatstaven of waardemeters, het zijn gekleurde brillen die we opzetten en die bepalen wat we wel en niet zien.¹⁴ In dit stukje volgen we even zijn redenering.

Of ze dat nu leuk vinden of niet, alle mensen in onze samenlevingen gebruiken dezelfde munt. Op enkele uitzonderlijke plekken na is er immers geen alternatief voor de euro, pond of dollar – allemaal in wezen hetzelfde systeem. We gebruiken dus allemaal hetzelfde geld. Het probleem is echter dat de waarde van dat geld – en dus de kostprijs van producten en diensten – bepaald wordt door hippe *traders* in financiële sectoren. En niet door gewone mensen, niet aan de hand van de hoeveelheid energie en tijd die erin gestoken wordt, en zeker ook niet door de milieukost ervan in overweging te nemen. Deze *traders* vormen een eigen wereld die elke voeling met de echte realiteit van het gewone leven van gewone mensen verloren heeft. Zij kunnen zich om het even wat veroorloven en bevolken de steden die de grote beurzen huisvesten en het Mekka vormen van het grote geld. Gewone mensen die er woonden en werkten moeten plaats ruimen omdat ze de huizen- en andere prijzen niet meer kunnen betalen. Op een waarneembaar niveau neemt een monetaire of financiële economie het hier dus over van een normale of reële economie (van goederen en diensten), die toch nog altijd de input en garantie moet vormen van de financiële hocus focus. De hele dynamiek lijkt op wat een koekoek doet: die steekt nauwelijks een poot uit en legt haar ei in het nest van een ander die zich vervolgens uit de naad moet werken om het koekoeksjong te onderhouden.

Volgens Boyle wordt ook nog een andere, een derde economie het slachtoffer: de sociale of familiale economie van 'menselijke transacties' waar de fundamenten gelegd worden van een gemeenschap die in staat is om blijvend voor zichzelf te zorgen. Een economie die – omdat ze niet in het geldplaatje verschijnt – ook nooit op de radar van het bruto nationaal product verschijnt, maar waarzonder er gewoon geen bnp zou kunnen zijn. Het is de 'economie' waar naar oude mensen omgezien wordt, waar kinderen geleerd wordt op het potje te gaan, waar de buurt onderhouden en de natuur bewaard wordt. Waar eerlijkheid aangeleerd wordt, en dat je te vertrouwen moet zijn en je werk goed doet. Waar vaardigheden, sociale en andere, met zorg doorgegeven worden. En waar op die manier families, buurten en gemeenschappen opgebouwd worden. Zonder die derde economie – de echte rijkdom – is er geen behoorlijk functionerende samenleving. Velen lijken er echter vanuit te gaan dat dit soort dingen er gratis en vanzelf komen, maar de realiteit leert ons dat daarvan steeds meer wegspoelt.

Ons geldsysteem laat ons in de steek en faalt als het erop aankomt het fijnmazige net van die echte, lokale rijkdom van een gemeenschap te waarderen. Onze munten zijn veeleer de gekleurde bril die we ophebben en die ons blind maakt voor die echte rijkdom. En nu we die dingen niet meer opmerken, verdwijnen ze ook. Niet alleen verdwijnen ze uit het zicht, ze verdwijnen ook uit de werkelijkheid. Als een sociaal weefsel niet langer gewaardeerd wordt, desintegreert het simpelweg. Het wordt akelig stil op onze wereld: onze grote geld-monocultuur slaagt erin om een diversiteit aan rijkdom stilaan maar zeker uit te roeien. Het grote geld duwt de rijkdom van het geleefde leven weg. En dat terwijl er geen andere rijkdom is dan het leven zelf.

¹⁴ David Boyle, *Local Currencies and the Wizard of Oz*, Speech given at the Local Currencies for the 21st Century Conference, georganiseerd door de E. F. Schumacher Society, at Bard College, New York, 27 June 2004 (<http://www.david-boyle.co.uk/money/localcurrencies.html>). Samenvatting van de redenering.

Van monocultuur naar geldecologie

Meer en meer mensen op allerlei terreinen beginnen te verstaan dat monoculturen en grote, *one-size-fits-all* oplossingen niet werken, en al zeker niet als je de zaak op een beetje fatsoenlijke termijnen bekijkt. Monoculturen maken systemen immers bijzonder kwetsbaar. Iedereen weet het: als je een miljoen planten hebt van dezelfde soort dicht bij elkaar dan krijg je een pest, omdat de natuur het evenwicht en de veerkracht – en dat betekent de diversiteit – tracht te herstellen. In systeemterminologie: een corrigerende terugkoppeling wordt in gang gezet om de onnatuurlijke situatie van de superefficiënte monocultuur (een te overheersende soort) tegen te gaan en het systeem terug diverser-veerkrachtiger te maken. Alles aan één draadje hangen is niet slim. Vraag maar aan de Ieren: als ze zich een beetje geschiedenis herinneren, weten ze alles over aardappelen en wat er gebeurt als zo'n oogst mislukt. Zo ook kan een (falende) geldmonocultuur een afschuwelijke ravage aanrichten in reële economieën. En in een wereld die steeds sterker fysiek geglobaliseerd is (en waar alles tegen alles leunt en alles aan alles hangt) kan een klein duwtje verrassend veel dominoblokjes laten omvallen. Ons geldsysteem zendt eerst via zichzelf versterkende terugkoppelingslusen onze hele economie in overdrive, en als het fout loopt zijn de domino-effecten natuurlijk doorheen het hele systeem te voelen. Het mechanisme blijkt dus zeer vernietigend uit de hoek te komen nu we in een economische wereld leven waar nog nauwelijks grenzen en buffers bestaan. Alles hangt aan alles. In systeemdenken betekent dit een bijzonder stijf en broos systeem, dat niet langer de elasticiteit en het incasseringsvermogen bezit van een divers, gezond en veerkrachtig systeem. Vervaarlijke schommelingen en grote jojo-bewegingen (die eigenlijk zelf een werking van het systeem zijn om zichzelf niet te laten ontsporen, maar daarmee ook overcorrecties teweeg brengen) zijn het gevolg.

Daarom is de idee om een diversiteit aan complementaire – elkaar op allerlei terreinen aanvullende – muntsystemen te gaan gebruiken zo waardevol. Het maakt ons als mensen en als samenleving een pak minder kwetsbaar en afhankelijk van wat elders of op een ander niveau misgaat, maar ook een flink stuk rijker omdat een veelheid aan rijkdom kan gevaloriseerd worden. In de neerwaartse spiraal van de *catch 22* verliezen mensen misschien hun job, maar daarom nog niet hun vaardigheden, kennis, ervaring en talenten. Maar met hun job, gaat hun inkomen verloren, en met hun inkomen ook het ding dat hun leven en wereld doet draaien. Iemand mag dan van geluk spreken als er een behoorlijk vangnet van sociale zekerheid bestaat, maar het hoeft weinig verbeelding om te verstaan dat in een serieuze spiraal naar de bodem zoiets op lange termijn niet houdbaar is. Terwijl de winsten en voordelen geprivatiseerd worden, worden de lasten en kosten steeds verder gesocialiseerd. En steeds meer mensen vallen uit de boot of dreigen dat te doen. Dat is een boel rijkdom, een boel creativiteit, kennis en vaardigheid die onbenut blijft tenzij ze opnieuw kan beginnen circuleren via alternatieve geldsystemen waarin die *resources* gevaloriseerd kunnen worden. In plaats van afgeroomd en weggegooid.

Het lijkt dan misschien wel de logica zelve om via belastingen een solidariteitsnet en een welzijnsгарantie uit te bouwen en draaiende te houden voor een gemeenschap, maar het is een arme samenleving die haar sociale zekerheid in een geldsysteem als het onze (en dus in haar financieel systeem) steekt. Door gebruik te maken van diverse, daarvoor (en voor andere dingen) ontworpen geldsystemen worden de rijkdommen en de risico's gespreid. In een meer gediversifieerd systeem waarin één munt of één deel in de

problemen komt, kan een ander overnemen, en wordt niet alles mee de dieperik ingesleurd.

Het is geen voorbeeld van een zorg- of solidariteitsmunt, maar het voorbeeld met de *WIR* ('Economische Onderlinge Steunkring') in Zwitserland laat dat soort veerkracht mooi zien.¹⁵ Het systeem is al 75 jaar in voege, en startte vanuit het initiatief van een 16-tal bedrijfsmensen (in de context van de grote recessie). Er waren aanvankelijk wat kinderziekten, maar ondertussen gebruikt een kring van 80.000 leden de *WIR* naast de Zwitserse frank en merkt men dat het systeem volop complementair is en een soort spontane, contra-cyclische correctie biedt op de 'op en neer'-bewegingen van het gewone geldsysteem. Een goed voorbeeld van een echte zorgmunt is dan weer de Japanse *Fureai kippu* ('Zorgzame Relatiekaartjes'), die ontworpen werd ter aanvulling van de gewone programma's van gezondheidszorg.¹⁶ Om het probleem van een snel verouderende bevolking het hoofd te blijven bieden, werd een nieuw soort munteenheid voor de gezondheidszorg bedacht: de uren die een vrijwilliger besteedt aan het helpen van oudere of gehandicapte mensen bij hun dagelijkse activiteiten leveren zorgtickets op die aan de 'tijdrekening' van die vrijwilliger toegevoegd worden. Verschillende soorten taken hebben een verschillende waarde, waarbij de rekeneenheid uren dienstverlening is (in plaats van yen). De tijdstegoeden kunnen door de vrijwilliger (later) zelf opgenomen worden of doorgegeven worden aan anderen, zorgbehoevende familie of vrienden bijvoorbeeld. Opvallend genoeg versterkt dit soort munt ook nog op een andere manier de rijkdom en het sociaal weefsel van een gemeenschap: bejaarden prefereren de dienstverlening via *Fureai kippu* omdat de zorgkwaliteit er hoger ligt dan bij de met yen betaalde professionele zorgverleners.

De voorbeelden tonen aan hoe een gediversifieerde geldecologie stilaan vorm zou kunnen krijgen. Overigens, ook dichterbij huis wordt er gewerkt en geëxperimenteerd met alternatieve of complementaire muntsystemen, en hebben tal van mensen al waardevolle ervaring opgedaan. In Lets-groepen bijvoorbeeld. Ook de initiatieven van *Muntuit* zijn iets om naar uit te kijken. Het komt er telkens op aan de spelregels voor de munten zodanig op te stellen en de functies ervan zo overdacht te kiezen dat het systeem ook dat doet waarvoor je het ontwerpt. Het is daarom niet slecht om nog even de eendjes op een rij te zetten en terug te keren naar wat geld nu eigenlijk is en ons af te vragen welke functionaliteiten cruciaal zijn. Circuleren, sparen en speculeren bijvoorbeeld gaan wel goed samen als het erop aankomt rijkdom aan de top te verzamelen, maar niet als een duurzame en ecologische samenleving ondersteund moet worden. Sparen en speculeren zijn trouwens geen noodzakelijke of onmisbare functies van een geldsysteem.

Een geldsysteem heb je van zodra een groep mensen onder elkaar afspreken om een bepaald ruilmiddel te gaan gebruiken. Wie een beetje de geschiedenis van geld kent, die weet dat daarvoor tal van dingen zijn gebruikt: schelpen bijvoorbeeld, of goud of zilver (in een bepaalde vorm). Nu kennen wij geld vooral als briefjes en munten, of nog vaker

¹⁵ *Wirtschaftsring-Genossenschaft* of: 'Economische Onderlinge Steunkring'. Voor een korte inleiding zie www.muntuit.eu en http://www.lietaer.com/images/B2B_currency_1.pdf. Bernard Lietaer wees op een interessante studie die het contracyclische karakter van de *WIR* aantoonde: James Stodder, *Residual Barter Networks and Macro-Economic Stability: Switzerland's Wirtschaftsring*, Rensselaer Polytechnic Institute at Hartford, Hartford CT, 06120, USA (December 27, 2007) (http://www.lietaer.com/images/Stodder_WIR_paper2009.pdf).

¹⁶ *Fureai kippu*. Zie: <http://muntuit.eu/zorgmunt-japan-fureai-kippu/> (Uit Bernard Lietaer, *Het geld van de toekomst*; http://aardnoot.nl/Het_geld_van_de_toekomst/Een_munteenheid_voor_gezondheidszorg_in_Japan)

als iets digitaals op onze betaalkaart. Dat het digitaal kan, maakt trouwens een heel aantal dingen (ook voor nieuwe munten) makkelijker. We spreken van een complementaire munt als ze bestaat en gebruikt wordt naast het vertrouwde, gewone geld (euro's, dollars, ponden, roepies, ...). De voorbeelden hierboven toonden reeds aan dat complementair geld ontworpen en ingezet kan worden waar de reguliere geldsystemen in gebreke blijven.

Het was onderweg al duidelijk: omdat ons geld er gaandeweg een aantal functionaliteiten bij kreeg die een geldsysteem niet hoeft te hebben, zien we een desastreuze dynamiek ontstaan. Essentieel voor geld is enkel dat het als ruilmiddel geaccepteerd wordt door de gebruikers, en dat er een referentie-eenheid is om mee te vergelijken: een soort maatstaf om uit te drukken wat de waarde of 'kostprijs' van iets is. Problematisch werd het toen de mogelijkheid om het geld te sparen, en het ondertussen ook meer geld te laten opbrengen, daaraan werd toegevoegd: er ontstond een soort kapitaal dat nu ook zelf kon beginnen 'werken'. Vooral ook problematisch is de ondertussen ingeburgerde mogelijkheid om met datzelfde geld ook nog eens te gaan speculeren. Dingen worden dan gekocht, niet om ze te gebruiken, maar om ze (even) later met winst te verkopen. Het maakt dus ook niet uit om welke dingen het gaat, als ze straks maar tegen een hogere prijs kunnen verkocht worden. Het middel is het doel geworden.

Een orkest van nieuwe toekomsten

Diversiteit geeft niet alleen kleur aan het leven, ze doet er echt wel toe. Het gaat ook niet om een beetje tolerantie, in de zin dat we moeten openstaan of respect hebben – 'leven en laten leven' – voor andere meningen, stijlen, werkwijzen (en munten) die we dan vooral uit goed fatsoen het licht in de ogen moeten gunnen. Onze drang naar 'het éne juiste' – verwant met onze hang naar optimalisatie en efficiëntie – is op allerlei terreinen doorgeschoten. Eén van de oorzaken ligt in onze analytische en reductionistische manier van naar de werkelijkheid te kijken, en die heeft ons het belang van relaties tussen een diversiteit van dingen uit het oog doen verliezen. We geraakten zo gebiologeerd door de steeds kleiner wordende bouwstenen van het leven dat we gaandeweg vergaten dat het niet om de deeltjes gaat, maar om de relaties ertussen en dus om de verrassende en levende dynamiek van het geheel. Door in te zoomen op het 'onveranderlijke' van standaard bouwsteentjes en op het 'onveranderlijke' van wetten en dynamieken die we konden begrijpen (omdat er een logica en dus voorspelbaarheid achter zat), optimaliseerden we volop wat we verstonden en wat we konden beheersen. Efficiëntie werd het codewoord. En één van de gevolgen daarvan is ons monocultuurdenken, ons uniform en 'groots' denken, ons controledenken, ons 'gebrek-aan-diversiteits'denken.

Dit is een goed moment om buiten het doosje te gaan denken over geld, om ons geld nieuw en anders te laten werken. Niet op de manier die de grote roergangers van het financieel kapitaal zich daarbij voorstellen, want aan kalkoenen vraag je ook niet wat er met kerst moet gebeuren. *Let's make more moneys*. Maar laten we het vooral ook slim en overdacht doen zodat het de diverse (natuurlijke, menselijke en sociale) rijkdom in stand houdt die we allen nodig hebben. Laat geldsystemen het diverse strijkersgezelschap zijn binnen een groot orkest van nieuwe toekomsten. En laat ze ook ingebed zijn in een gemeenschap en volop verworteld in de *couleur locale* van die realiteit.

Daarom willen we even focussen op een complementair munt-experiment van een gemeenschap die haar transitie naar een ander soort toekomst ernstig neemt: het experiment met het *Totnes Pound*. Voorlopig overstijgt het niet het niveau van interessant verkennend werk (en moet er verder aan gesleuteld worden), maar het laat wel zien waartoe mensen in een gemeenschap in staat zijn. En het vond ondertussen op veel steviger schaal navolging in Lewes en Brixton. In maart 2007 werd het eerste *Totnes Pound* gelanceerd. Het boeiende eraan is vooral hoe de lokale munt slechts één onderdeel vormt binnen een veel bredere visie en een omvattender actieplan. Het gaat om het idee van wat ondertussen als *transition towns* bekend geraakte: het idee om als dorp, wijk of stad opnieuw een veel veerkrachtiger gemeenschap te gaan vormen die het hoofd kan bieden aan de ontwrichtende gevolgen van piekolie en klimaatchaos (en financiële en economische crisis).¹⁷

Een paar lezingen van mensen die het over geld en geldsystemen hadden, en de vaststelling van onderzoekers van de *New Economics Foundation* dat het geld dat met moeite binnengehaald wordt in een gemeenschap er gewoonlijk ontzettend snel ook weer uit weglekt, zette enkele inwoners van Totnes aan het denken. Ze besloten, misschien zelf niet helemaal wetend of het hen volle ernst was, om een nieuwe lokale munt te lanceren. Met een eerste oplage van 300 briefjes van 1 *Totnes Pound* wilden ze voornamelijk mensen aan het denken en het praten brengen over geld; en volop aandacht en visibiliteit genereren voor de transitie die ze met Totnes voor ogen hadden. Mensen geraakten inderdaad gefascineerd: kan je echt gewoon je eigen geld printen? Hoezo? En gewoon te gebruiken als betaalmiddel in lokale winkels en marktkramen?

Met 300 pond in totaal is de economische impact verwaarloosbaar. Ook de schaal van de tweede en derde oplage (telkens enkele maanden later) bleef beperkt, en het bleef bij biljetten van 1 pond. Het was dan ook veeleer de bedoeling om ervaring op te doen en momentum te creëren voor het steviger werk, maar ook vooral voor de bredere beweging. Er was niettemin van in het begin al goed over nagedacht. In een soort omkering van het onderzoek van NEF wilden ze hun munt zodanig ontwerpen dat rijkdom niet zou weglekken uit hun gemeenschap. Geld dat verdiend wordt door mensen in de gemeenschap wordt al te vaak – zoals het eigenlijk overal gaat – gespendeerd aan producten en diensten die van elders komen. Op die manier is geld dus verre van een stimulans voor de lokale economie, en zorgt het ook helemaal niet voor lokale werkgelegenheid. Als het geld nu zo kon ontworpen worden dat het alleen kon gebruikt worden om het lokaal te spenderen (het bijhouden of sparen zou geen zin mogen hebben), dan zou elk biljet, telkens als het van hand wisselde, een lokaal iemand van een inkomen kunnen voorzien. En dat is precies wat ze deden: de regels zodanig opstellen dat het geld er mee zou voor zorgen dat de economie geherlokaliseerd werd, een algemene doelstelling (en noodzaak trouwens) waar een *transition town* zich voor gesteld ziet.

Een sterkere lokale economie, met lokale energievoorziening en lokale productie voor lokale consumptie, betekent een veel grotere veerkracht om toekomstige problemen en verrassingen het hoofd te kunnen bieden. Op die manier is de plaatselijke gemeenschap

¹⁷ Meer daarover: Rob Hopkins, *Het transitiehandboek*, Jan Van Arkel ism Transitie Vlaanderen en Transition Towns Nederland, Utrecht, 2009.

veel minder afhankelijk van dingen en diensten die van verder moeten aangevoerd worden – wat goed is voor het klimaat en een voorzorg op piekolie – en is de gemeenschap ook voor werkgelegenheid minder afhankelijk van grote spelers van buiten die gewoonlijk het zaakje ter plekke opdoeken als het ergens anders goedkoper kan. Even systeemen denken over 'globalisering-in-achteruit': de gangbare economische logica die een hele tijd lang (voor een bepaalde groep van mensen) werkte, zal immers falen, want het systeem op zich verandert (van steeds meer energie in de vorm van fossiele brandstoffen naar steeds minder). Op een bepaald moment werkt de dynamiek van "elders is goedkoper" niet meer, of moet de optie "van elders aanvoeren" uit het keuzemenu geschrapt worden wegens onvoldoende transportenergie.

Een opvallende vaststelling in Totnes – net zoals bij de Japanse zorgmunt – was overigens dat het eenvoudige feit dat dit vreemde en alternatieve geld in omloop werd gebracht, een positief effect had op de relaties tussen mensen: nog voor het ook maar enig economisch effect kon hebben had het het sociale weefsel al sterker gemaakt en mensen bij elkaar gebracht. En net als bij de Zwitserse WIR volstond het dat enkele bezorgde mensen de koppen bij elkaar staken om te kijken hoe ze één en ander in een voor hun gemeenschap positievere richting konden sturen. Het zou mooi zijn als hier ook bewezen werd dat de grootste sterkte van een gemeenschap en de belangrijkste troef op vlak van veerkracht net het feit is dat er een goedwerkend sociaal weefsel of netwerk bestaat met een diversiteit aan mensen en groepen. En dus ook aan ideeën, inzichten en vaardigheden om met verrassingen of schokken om te gaan.

Rijkdom, om niet in opperste verwarring te eindigen

Met de paar reflecties die we in deze bijdrage – met dank aan onze gidsen – de revue hebben laten passeren, is slechts een tipje van de geldsluier gelicht. Er is ontzettend veel meer aan ons geldsysteem en aan ons financieel systeem dat te denken moet geven. En er zijn heel wat meer standpunten van waaruit andere dingen kunnen gezien worden. Maar één ding moet alvast duidelijk geworden zijn: onze huidige en dominante geldmonocultuur is het levende bewijs van een pijnlijk verwarde cultuur. We verwarren rijkdom met geld en waarderen de verkeerde dingen. We zouden het niet over geld moeten hebben, maar op rijkdom moeten focussen. En op hoe we onszelf en onze gemeenschappen (onder andere via complementaire en betere muntsystemen) zodanig kunnen organiseren dat de overvloed aan talenten, creativiteit, wijsheid, natuurlijke rijkdommen en ondersteunende ecosystemen die erin aanwezig zijn volop benut, gekoesterd en in stand gehouden kunnen worden. Niet voor enkelen maar voor de hele levensgemeenschap. Niet alleen voor nu, maar ook voor later. De crisissen van onze tijd – en ze hebben alle met elkaar te maken – zijn een sterke uitnodiging en belangrijke motivatie om alles te herbekijken en ons te concentreren op wat de meesten onder ons, diep vanbinnen, aanvoelen als het allerbelangrijkste: onze kinderen, families en gemeenschappen, een gezonde leefomgeving en goed en gezond voedsel, zinvol werk, en een betekenisvol en verbonden bestaan.

Sorry, het moet herhaald: er is geen andere rijkdom dan het leven zelf. En dat is niet los verkrijgbaar. Het zit in relaties en wordt bewaard in veerkrachtige gemeenschappen.

Rudy Dhont (november 2009)